

HET NJIRAMI
OF
DE JAARLIJKSCH E REINIGING VAN DE
ERFWAPENS EN ANDERE POESAKA'S
IN MIDDEN-JAVA

DOOR

DR. J. GRONEMAN.

Ondanks 't belijden van den Islam is de Javaan nog altijd animist, als zijn voorouders uit den tijd van 't Hindoeïsme en 't Boeddhisme of van een nog veel vroeger verleden.

Dat ontwaart men telkens, als men dieper in zijn leven en zijn gewoonten tracht door te dringen, dan bij een oppervlakkigen omgang als van meerdere en mindere, van heer en dienaar, mogelijk is. Maar ook dan is de Javaan lang niet altijd de mindere, vooral niet in beschaving en wellevendheid.

Bij 't smeden van zijn gewijde wapens — ik weet geen beter woord dan dit, als men niet van heilige wapens of erfstukken (*poesaka*) spreken wil — leert men zien hoe hij die voortbrengsels van zijn hoogen kunstzin als bezielde wezens behandelt. En dat gebeurt evenzoo bij de plechtige jaarlijksche reiniging, 't *njirami* vooral van de als heilig vereerde erfstukken, kerissen en lansen en klankbekkens (*gong* en andere), ook die niet meer als *gamelan*-instrumenten gebruikt, maar uit eerbied voor hun hooge waarde als voorvaderlijke *poesaka*'s verzorgd worden.

Met den Javaan bedoel ik den man van 't volk, niet den veel meer maatschappelijk of ook wetenschappelijk ontwikkelden man van opvoeding, *priahi* van geboorte of door ambtelijke verheffing, of ook zonder adellijken of ambtelijken rang, maar die aan 't animistische gelooven en denken van zijn landgenooten voor goed ontwassen is, ook al brengt hij geen verandering in de voorouderlijke *adat*, en duldt hij dat zijn *poesaka*'s behandeld, zijn edele wapens gesmeed worden, als zag hij zelf daarin nog bezielde wezens, door goede en kwade invloeden beheerscht.

Ook de enkele kerissen, die ik nog als gedachtenissen van nu reeds lang overleden javaansche vrienden bezit — vier liet ik in 1890 in 't Rijks-Ethnografisch Museum te Leiden achter — worden op dezelfde wijze behandeld en in dezelfde maand, de eerste van 't arabisch-javaansche maanjaar, omdat ze daardoor goed onderhouden worden.

't Is de maand *Soera* en bij voorkeur wordt daarvoor de *dina Sela-kliwon* of, zoo die in die maand niet voorkomt, de *djoemoewah-kliwon* gekozen. Waarom? Er zijn er die beweren dat de maand *Soera* aan den oorlog herinnert waarin HASAN en HOESEIN, de kleinzonen van den profeet MOEHAMMAD¹⁾, gesneuveld zouden zijn, wat geschiedkundig niet

¹⁾ Ik volg de javaansche schrijfwijze.

juist is. De wapens waren toen ook door bloed verontreinigd en werden daarom schoon-gemaakt, maar dat is meer gebeurd in later oorlogen.

De *sělāsā* (Dinsdag-) *kliwon*, de oud-javaansche *anggāra-kasih*, wordt als een heilige dag uit den Hindoe-tijd; de Vrijdag-*kliwon* daarentegen als een groote dag uit den tijd der negen *wali's* (*wali sāngā*), de eerste *Islām*-predikers, geëerd ¹⁾. 't Gebeurt echter ook veel, zooals bij de plechtigheid, die ik beschrijven wil, dat de bijzondere redenen een anderen dag doen kiezen. // w

Reeds in 1889, toen ik als *kraton*- of hofarts nog vrijen toegang in den *kēdaton*, de vorstelijke woning van Z. H. den Sultan, had, had ik Z. H. verzocht de jaarlijksche reiniging in de eerstvolgende maand *Soerā* te mogen bijwonen en beschrijven, maar mijn vertrek, in December van dat jaar, naar Europa heeft dat plan toen verijdeld.

Ik wist echter, dat die reiniging met groote plechtigheid geschiedde en dat de vorst zelf en alle daarbij tegenwoordige en medewerkende prins en edelen met de *koeloeq*, de staatsie-muts, gedekt, en dus deftig gekleed waren, uit eerbied voor de heiligheid vooral van de drie hoogste *poesākā agēng* of groote erfstukken, de lans: *kangdjēng kjahi agēng* PLÈRÈD, en de beide *kērissen*: *k. kj. agēng* KOPÈQ en de *k. kj. agēng* BÈTOQ ²⁾.

Nu was ik onlangs, dat is op den 9 Maart van dit jaar, begonnen met het volgen en bestudeeren van 't smeden van zulke wapens, en wel door den *ēmpoe* of wapensmid van 't huis *Pakoe Alam*, KARJĀ DI KRĀMĀ, aan wien ik namens den Oostenrijkschen Regeeringsraad FR. HEGGER de vervaardiging van vijf *kērissen* had opgedragen, elk dezer 5 wapens versierd met één van de vijf oer-javaansche *pamor's*. Men moet zulk een gelegenheid waarnemen, als men zoo iets zien wil, want die *ēmpoe's* zijn arm, omdat hun werk niet als kunst maar als handwerk betaald wordt en zij dus nooit uit eigen beweging, maar alleen op bestelling arbeiden. Bovendien duurt het smeden van zulk een wapen met *pamor*-figuren geruimen tijd, minstens eenige weken (Vrijdags wordt niet gewerkt), en wie geen tijd heeft om dien arbeid geregeld te volgen, leert dien niet grondig kennen.

Nu heb ik op mijn ouden dag echter tijd genoeg voor onderzoek, en daarom besloot ik tot een studie, die mij ongeveer een half jaar zal bezighouden, indien ik die behoorlijk ten einde zal brengen.

Maar Zondag, den 3den dezer maand (April), kon 't werk weder geen voortgang hebben, omdat die dag gekozen was geworden voor de jaarlijksche reiniging der *poesākā's* van 't huis *PAKOE ALAM*, en daarbij was de *ēmpoe* de man; de deskundige, de onmisbare medewerker.

Ook die reiniging had eigenlijk op Dinsdag-*kliwon*, den 29sten Maart, moeten geschieden; maar toen kon 't wel reeds aangewezen, maar nog niet als zoodanig bevestigde nieuwe hoofd van 't kleine vorstenhuis nog niet te *Jogjākartā* terug zijn. *Raden mas* SOERĀ ARDJĀ, de nog geen 23 jaren tellende aanstaande *pangéran adipati*, de opvolger van zijn in 1902

¹⁾ De *anggāra kasih* of gunstige of geliefde Dinsdag, wordt ook *anggārā moelja* genoemd, d. i. de heerlijke of luisterrijke *anggāra*. De dubbele namen der dagen wijzen op 't samentreffen van denzelfden dag der zeven-daagsche week (*woekoe*) met denzelfden dag der vijfdaagsche *pasar*- of markt-week (*pasaran*, hgj., *pěkēnan*), dus eenmaal om de 35 dagen. *Anggāra* is ook de Sanskrit-naam van de planeet Mars.

²⁾ Zie over deze drie hoofd-*poesākā's* mijn door 't Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië in 1895 uitgegeven werk: „De *Garēbēg's* te Jogjakarta”, bl. 58—60.

De *q* vertegenwoordigt de stomme *k* aan 't einde van een lettergreep of de Arabische *hamza*.

overleden vader, *pangéran adipati* PAKOE ALAM VI, zou eerst de Hoogere Burgerschool te *Semarang* verlaten en niet voor Zaterdag, 2 April hier zijn, en dus werd de plechtigheid tot den onmiddellijk daarop volgende Zondag uitgesteld, opdat de eerste belanghebbende, 't nieuwe hoofd van de dynastie, daaraan zou kunnen deelnemen.

Daarom werd 't *njirami* dit jaar niet op Dinsdag-*kliwon*, maar op Zondag-*kliwon* van de maand *Soerå* bepaald, en werd het mij vergund daarvan op dien dag getuige te zijn.

Er zijn echter veel meer erf-wapens dan op dien éenen morgen behandeld kunnen worden en daarom worden alleen de hoogste of meest gewijde op dien dag, de vele minder hoog gehouden op den eerstvolgenden en de later volgende Donderdagen gereinigd, elken keer een deel en dan zonder deftig ceremonieel, en dat gebeurt dan alleen door den *empoe* en enkele helpers.

Om 8 uur werd ik door *pangéran* NĀTĀ DI RĀDJĀ in de *séwa tāmā*, de voorhal van den *dalēm*, de vorstelijke woning, ontvangen. Als alle andere *prijahi's* was de prins in deftigen Javaanschen dos gekleed, maar niet met den *koeloeq*, doch met den hoofddoek (*ikēt*, hgj.: *dēstar*) gedekt en droeg hij den *kēris* (*doewoeng*, hoftaal: *wangkīngan*) rechts achter in den gordel (*sabæq*, *pēningset*).

De hoogsten volgens geboorte of ambtelijken rang, zaten in *sūlā*-houding op den met matten (*klāsā*, hgj. *gēlaran*) belegden verhoogden binnenvloer der *pēndāpā*; de minder hoge edellieden op den lageren vloer van de omlopende *ēmpēr*; de *pēngoeloe* met zijn ondergeschikte geestelijken en de overige, niet adellijke, volgelingen op de bloote aarde onder de *tratag* of 't afdak.

Mij werd eerst een stoel in een der kamers van den westelijken zijvleugel aangewezen, en van daar zag ik allen naar achteren gaan, de hoogere gasten met den prins binnen door 't hoofdgebouw; de minderen buiten om, en weldra werd ook ik uitgenoodigd hen naar binnen te volgen.

Natuurlijk was ik, niet om den hoogen rang van den gastheer, dien ik als oudere vriend en oud-huisarts gewoonlijk in 't wit bezocht, maar om de hooge waarde der *poesākā's*, in gekleede zwarte jas gekomen. Ik wist dat ik daardoor den prins en zijn gasten aangenaam zou zijn en een blijk van takt zou geven. In den *kēdaton* van den Sultan zou ik bij 't reinigen der *poesākā's* in zwarten rok hebben moeten verschijnen, ook toen ik daar nog als hofarts in gewone kleeding binnenkwam. Men bezoekt Z. H. nooit anders dan in een rok, in uniform (groot tenue) of in ambtelijk kostuum¹⁾. De hoogste erfstukken worden trouwens, zoowel in den kraton als in den *dalēm* van andere vorsten en grooten, hooger gesteld dan de eigenaren zelf²⁾.

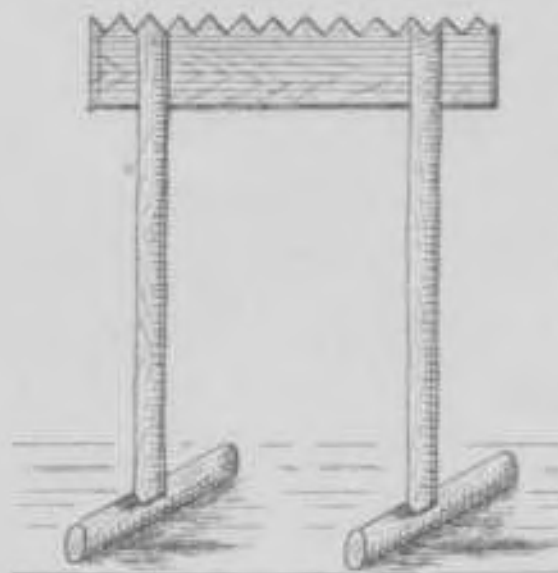
Voor mij was een stoel met een klein tafeltje gereed gezet onder de *tratag*, die de achtergalerij van 't zuidelijke hoofdgebouw, de *mādjà pēnganti*, met de *prābājēsa*, de voorhal van de *kapoetrèn* of de vrouwenwoning, 't noordelijke binnenhof of, juister nog, met de *séwā rēnggā*, de overdekte vierkante open ruimte vóór die *prābājēsa*, verbindt. De steenen vloer van deze *séwā rēnggā* was met matten belegd en daarop stond aan de westzijde een klein laag tafeltje, dat met een stuk *lawon* of wit katoen overdekt was.

¹⁾ Bij H. M. onze Koningin ter partikuliere audientie toegelaten, werd mij voorgeschreven in gekleede jas te komen. Bij den Prins der Nederlanden evenzoo. En bij de Ministers en den Goeverneur-Generaal wordt men zoo ook toegelaten. De etikette aan de javaansche hoven duldt dat echter niet.

²⁾ Zie: „de *Garēbēg's* te Jogjakartā”, bl. 50, 53 en 58.

Vlak vóór mij stonden op den vloer van de *tratag* twee volledige stellen offergaven (*sadjèn*, hgj. *sahosan* en *ladosan*) gereed, 'teene voor den hoogstwaardigen *këris* (*doewæng*, hofj. *wangkingsan*), 't andere voor de eerste lans (*toembaq*, *wahos* of *pënoeroeng*).

Al 't andere benoodigde stond buiten de *séwâ rënggâ* en de *tratag*'s, bezuiden 't westelijke gedeelte van de *tratag prâbajëqsâ*. 't Waren enkele gepaarde houten

rakken (*plântjâ*) van den hiernevens geschetsten vorm, en kleine vierkante tafeltjes, gelijk aan 't reeds genoemde, maar hooger, benevens een grootere en stevigere bamboe-bank of *ambèn*, en te midden van al deze met wit katoen (*lawon*) overdekte voorwerpen, bestemd om de *poesâkâ*'s gedurende de bewerking op te nemen, stond de „gouden” *pajoeng*, de vorstelijke *songsong këntjânda*, geopend op zijn geelkoperen drievoot (*plântjâ*).

Op den grond stonden nog ettelijke nieuwe *pëngaron*'s en *djëmbangan*'s of aarden vaten, enkele met water gevuld, andere ledig, en twee of drie metalen *pëdoepan*'s of wierook-komforen, wier houtskolenvuur (*gëni arëng*) door middel van eenvoudige waaiers van gevlochten bamboe-reepen (*tépas*) in gloed gehouden en met wierook-hars (*mënjan*, hgj. *sêlâ*) bestrooid werd ¹⁾.

Ook dat reukoffer gold de *poesâkâ*'s of juist, de goede geesten die hen bezielde, de *dëmit*'s en de *déwâ*'s of de door dezen met de bewaking er van belaste *danjang*'s of schutsgeesten. En de *sëmbah*, de eerbiedige groet der opgeheven plat-samengevouwen handen, waarmede allen de *poesâkâ*'s naderden, was ditmaal alleen aan hen gewijd en niet aan den persoon van den eigenaar, den jeugdigen vorstentelg, of van zijn prinselijken oom en voogd.

De open ruimte, die al deze voorwerpen bevatte, was in 't westen begrensd door een steenen gebouwtje, de *bandjar-wangoenan*, op den vloer van welks voorgalerijtje (de *èmpër*) een derde *sadjèn* aangerecht was, ten behoeve van de beide oude *gong*'s en nog twee andere bronzen klankbekkens, die niet meer, tenzij bij uitzondering, om den klank te onderhouden, als *gamëlan*-instrumenten bespeeld worden.

Op en bij de tafeltjes werden half doorgesneden lemmetjes (*djërœq pëtjël*, *Citrus limonellus* HASSKARL), aan bamboepennen gestoken, en paardeharenborstels en penseelen (*sikat*) met bamboe of van touw gevlochten handvatten, een paar scheppers (*siwoer*), gesteelde *batog*'s of *krambil*- (*këlâpâ*-) of kokosdoppen en één of meer platte bakken (*nampan*) vol *kawoel* of bamboeschraapsel gereed gehouden en op de tafeltjes stonden ook nog eenige witte kommetjes met enkele stukken rattekruit (*warangan*).

Al dat vaatwerk moet nieuw zijn en mag wel nog voor hetzelfde doel voor andere *poesâkâ*'s, maar dan ook voor niets anders meer gebruikt worden, maar wordt daarna vernield.

De *sadjèn*'s bestonden uit verschillende gerechten en vruchten, alle, behalve de kegelvormige *toempéng*'s rijst en de aarden *këndi*'s of kruiken met water, met stukken *pisang*-blad (*godong gëdang*, hgj: *dahon* of *oedjangan pisang*) bedekt. Bij elk stel brandde een kleine *dijan* of *dilah*, een oliepit (*soemboe*) van *kapoeq* of boomwol, in een klein aarden schaalje (*tjëlæpaq grabah*). De vele lekkernijen, die, nadat de geesten de *sari* er van

¹⁾ *Sêlâ* (iets anders dan *sêlâ*) is ook 't hoogjav. woord voor steen en voor klontjes suiker, die evenals de hars op steen gelijkt.

genoten zullen hebben, door den *ěmpoe* of wapensmid en anderen naar huis medegenomen worden, zal ik later noemen.

Vóór de *bandjar wangoenan* zat de *pěngoeloe* op 't zand met zijn *kětib*'s en *modin*'s en andere dienende geestelijken, die de vertrekken, waar de *poesáká*'s bewaard werden, moesten stoffen of aanvegen (*njapoe*). Tusschen de *plântjá*'s en tafeltjes waren de *prijahi*'s (edelen en ambtenaren) en *abdi*'s *dalěm* (onderdanen) op den grond gezeten, en onder hen de *ěmpoe* of wapensmid, KARJÁ DI KRĀMÁ, die als eerste *abdi dalěm* of *mantri* evenals de andere *abdi*'s de gele *samir*¹⁾ om den hals droeg en den *kěris* in den gordel.

Raden mas SOERÁ ARDJÁ en *pangéran NĀTÁ DI RĀDJÁ* waren naar binnen gegaan om de hoogstwaardige wapens uit hun bergplaatsen, in de binnenruimte van de *prĀbĀjěqsá*, naar buiten te brengen en de *kěris*sen op het tafeltje in de *sěwá ranggá*, de lansen op de naastbij staande *plântjá* neder te leggen. Die *kěris*sen worden in een eigen kist (*pěsaréhan*, dus rustplaats) bewaard, achter de *pěsaréhan agěng*, 't alleen voor de huisgeesten, Bahoe Rěqsá, bestemde praalbed. Die lansen in hun houten kisten (*glodog*), aan de oost-zijde van dat pronkbed. De andere lansen staan in houten *plântjá*'s of standaards.

Pangéran NĀTÁ DI RĀDJÁ droeg die lansen over den rechter schouder in de rechter hand, de punt naar voren, met de houten scheede bedekt en 't geheele wapen met zijn zeer oud *tjindé*-zijden overtrek (*singěp*) omkleed. De *kěris*sen lagen ook nog in hun scheeden van hout (*saroengan* of ook *wrongká*) en metaal (*pěndog*), hgj. *kandělan*) en in hun *tjindé* overtrekken gehuld.

De oom en de neef spraken onderling de beleefde taal, 't *krāmá*; de eerste als oudere tegen den jongere maar voor hooger rang bestemde, de neef tegen den andere als oom en oudere. Later, als hij tot vorst verheven zal zijn, dan voegt het zijn oom de hoftaal, 't *krāmá inggil* tot hem te spreken.

De hoogste *poesáká*'s van 't huis PAKOE ALAM zijn volgens hun rang de lansen (*toembaq, wahos* of *pěnoeroeng*):

kangdjěng kjahi agěng BOEJOET en

"	"	"	PAKOE BAROE; en de <i>kěris</i> sen (hgj. <i>doewęng</i> of <i>wangkingan</i>):
"	"	"	BOENTIT,
"	"	"	SĒKAMBANG,
"	"	"	BAGAS PATI, en
"	"	"	MARITJÁ, en daarna volgen nog de broederwapens (<i>pěnděrěg</i>):
"	"	"	GRINGSING, een <i>patrěm</i> of kleinere vrouwen <i>kěris</i> , en de
"	"	"	DANOE WĀRÁ.

Natuurlijk werden ook de bovengenoemde *pěnoeroeng*'s door *pěnděrěg*'s gevolgd (*di děrěg*).

De eerste lans kwam 't meest nabij de *sěwá ranggá*, dus 't meest oostelijk te liggen; de andere westelijk daarvan naar volgorde van rang.

Ook de *kěris*sen worden aldus gerangschikt.

De klankbekkens zijn twee groote *gong*'s:

de *kjahi* GAMBIR en de *kjahi* ANOM; één *kěnong*, de *kjahi* MANGOE, en één *běndé*, de *kjahi* DJIMAT. Zij werden in hun oude rood laken overtrekken (*singěb*) naar buiten gedragen, maar op de *amběn* daarvan ontdaan en de *singěb*'s in de nabijheid te luchten gehangen,

¹⁾ Zie over dit onderscheidingsteeken mijn plaatwerk: „In den *kědaton* te JogjĀkartĀ” (Leiden, E. J. BRILL, 1888. bl. 13 en 14 van den tekst.

even als de *singëb tjindé* der lansen en *kë*risen. Daarvoor waren lijnen (*tali*, hgj. *tangsoel*) tusschen enkele vruchtboomen gespannen, waarover zij in 't zonlicht hingen even als de wapens op hun rakken en tafeltjes door 't volle zonlicht beschenen werden.

Eerst werden de hoogstwaardige wapens door *raden mas* SOERARDJĀ zelf en zijn oom onder de gouden *pajoeng* van hun omkleedsels bevrijd, terwijl anderen de *pëndèrèq's* en de bekkens ontkleedden.

Toen begaven de neef en de oom zich naar de *gong's* en bestreken zij eerst de *pëntjoe's*, de blanke ronde verhevenheden op 't midden van de even blanke bronzen buitenvlakten, en daarna ook deze, met Tamarinde-water (*banjoe* of *tojā asēm*). Groote paardeharen *sikat's* dienden daarbij als kwast of penseel. De verdere behandeling, 't afspoelen met water en 't afdrogen door middel van *kawael*, werd toen aan anderen overgelaten. Voor 't afspoelen werd een groote *siwoer* of schepper gebruikt.

Intusschen waren de beide hoofdpersonen naar de lansen gegaan om die van hun houten scheeden te ontdoen en met citroensap te bestrijken. Dit dient, volgens den Javaan, om 't oude *warangan* te verwijderen. Juister, om 't oude uiterst dunne laagje arsenik-ijzer door oplossing min of meer weg te nemen.

De beide prinsen namen daartoe één der aan een bamboestaafje (*tjékēlan* of *tjēpēngan*) gestoken halve *djërœq's*, die zij soms ook los tusschen de vingers der rechterhand drukten, en wreven dan met het uitgedrukte sap de klingen aan beide zijden geruimen tijd en herhaaldelijk af, totdat ze nagenoeg blank werden.

Daarna werden de klingen met water afgespoeld, met *kawael* afgedroogd en in de zonnehitte gelegd en telkens omgekeerd, om beide zijden gelijkelijk aan de inwerking der zonnestralen bloot te stellen.

Na de lansen kwamen de *kë*risen aan de beurt. De beide prinsen ontdeden die, den één na den andere, van de scheeden, die door helpers overgenomen werden. De houten gevesten of *oekiran's* waren met een groen lakensch zakje omkleed, dat gedurende de geheele bewerking behouden bleef. De *ēmpoe* KARJĀ DI KRĀMĀ was met enkele anderen den hoofdpersonen behulpzaam.

Pangéran NĀTĀ DI RĀDJĀ bracht de kostbare wapens achtereenvolgens naar buiten, naar 't hoogere tafeltje naast bij de *séwā rēnggā*. Hij droeg ze in de rechterhand, den voorkant (*landēp ngarēpan* of *ngadjēngan*) naar voren gekeerd en de punt, *poetjæq*, naar boven. Ze werden op 't tafeltje gelegd met de punt naar buiten gericht, dus naar 't westen. Daar worden ze dan met *djërœq*-sap afgewreven, en in de zon gelegd (*di pépé*), even als de lansen, na afgespoeld en met *kawael* afgedroogd te zijn.

Ongeveer kwart over 9 was dat afgeloopen en konden de wapens de hoofdbewerking ondergaan, 't *marangi*. Daartoe waren de witte kommetjes met een melkachtig wit mengsel van *warangan* (rattenkruit) en citroensap, juister 't sap van lemmetjes, *djërœq pētjēl* (*Citrus limonellus*), gevuld en lagen de zwart-paardeharen *sikat's* met eenvoudige bamboe of touwen handvatten (*tjékēlan* of *tjēpēngan*) gereed. Natuurlijk pasten de beide hoogste prinsen de bewerking weder 't eerst op de voornaamste wapens toe, daarin door anderen, vooral ook door den vakman, den *ēmpoe*, bijgestaan en door de overige *prijahi's*, die de minder hoge *poesākā's* behandelden, gevolgd. De afdruipende vloeistof werd door andere Javanen in aarden kommen (*pēngaron*) opgevangen, om later bij eigen wapens gebruikt te worden, die daardoor als een afstraling van de heiligheid der hooë *poesākā's* zouden overnemen.

Ook dat *marangi* (passivum: *di warangi*) werd geruimen tijd volgehouden en, na

afspoeling van de wapens, minstens driemaal herhaald. Soms doet men dat nog wel meer, als de wapens erg vuil heeten.

Toen werden ze nog eens ruim en zorgvuldig afgewasschen en daarna afgedroogd, niet door ze met het zachte en hygroskopische bamboeschraapsel (*kawœl*) af te vegen of droog te wrijven, maar door ze daarmede te omsluiten en te bedrukken. En toen dit afgeloopen was, werden ze nog eens met fijnere paardeharen penseelen afgestoft, om alle achtergebleven *kawœl*-deeltjes te verwijderen, en weder te drogen gelegd, maar nu niet meer in de zon, doch in de schaduw, om ze winddroog te doen worden (*di isis*) zonder ze te verhitten. De *plântjâ*'s en tafeltjes werden daartoe onder de *tratag* teruggedragen.

Eerst toen ook dit geschied was, konden ze aan de laatste bewerking onderworpen worden, 't oliën of *lêngani* (hgj.: *lisahi*), minder evenwel om 't staal voor roest te beveiligen, daar dit doel veel beter bereikt wordt door 't *marangi*, dat het metaal met een zeer dun beschermend laagje arsenikijzer bedekt ¹⁾.

Men gebruikt voor dat oliën een mengsel van twee vluchtige oliën, de *lêngâ* of *lisah tjëndânâ* (sandelhout-olie) en de *lêngâ gândâpoerâ*, met een weinig kokosolie, *lêngâ krambil* of *lisah klëntiq*.

Dat arsenikijzer geeft aan 't staal den fraaien dof-donkeren glans, waarop 't blanke *pamor* zoo goed uitkomt en bij oude wapens des te duidelijker wordt, omdat, volgens de bewering der Javanen, de oppervlakte van 't staal langzaam afneemt en die van 't *pamor* niet. Nu is 't waar dat dit *pamor* zich bij zeer oude wapens een weinig boven 't staal schijnt te verheffen, wat verklaard zou kunnen worden door de grootere hardheid van 't meteorijzer, waardoor dit niet gelijkelijk met het staal zou slijten; maar dan moet men tevens aannemen dat 't citroenzuur bij de jaarlijksche reiniging 't staal meer aantast dan 't *pamor*; want bij *poesâkâ*'s, die maar eenmaal in 't jaar uit de scheede genomen worden, kan aan andere slijting niet gedacht worden, een slijting waardoor trouwens 't donkere arsenik-ijzer 't eerst verdwijnen en de *pamor*-teekening dus minder zichtbaar worden zou dan de ervaring leert.

Wat de oorzaak is dat wèl 't staal, maar niet 't *pamor* onder de arsenik-behandeling een donkeren tint aanneemt, weet ik niet. Misschien de koolstof van 't staal? Maar er zijn wapens met *pamor* uit den tijd toen de Javanen zeker nog geen staal (*wâdjâ*) gebruikten, maar gewoon ijzer (*wěsi*). Ik heb eens een *këris* gekregen van den langoverleden hoofdregent-kratonkommandant, *raden toemênggoeng MERTÂ NĒGÂRÂ*, een erfstuk van diens overgrootvader, den eersten Sultan. Dit wapen, een *Nâgâ Sêloeman* met *pamor bëras* (of *wos*) *woetah*, was (natuurlijk zonder de later vervaardigde houten scheede en de gouden *pëndog*) ergens in 't *Dijèng*-gebergte opgegraven en dus vermoedelijk ettelijke eeuwen oud.

Of zou 't ijzer (*wěsi*) meer koolstof opnemen uit 't houtskolenvuur dan 't hardere *pamor*? Dat zou door bevoegde scheikundigen onderzocht kunnen worden ²⁾.

Vóór 't oliën werden de winddroge *këris*sen eerst nog in de scheeden gestoken, om ze aan de temperatuur van de scheedeholten te gewennen. Die scheeden waren toen reeds door helpers schoon gemaakt, uitwendig, door ze met witkatoenen doeken af te vegen, inwendig door ze met een paardeharen wisser uit te wissen.

¹⁾ Zie boven.

²⁾ Meteorijzer is zeer zuiver en bevat hoogstens een zeer geringe hoeveelheid nikkel of mangaan.

't Oliën der voornaamste kërissen was weder de taak van de beide eerste prinsen. 't Geschiedde met een fijn paardeharen penseel. Daarna werden ze eerst met *kawael* en vervolgens met katoenwatten (*kapas*) afgedroogd en wederom door middel van penseelen van de laatste katoenvezeltjes bevrijd.

Raden mas SOERARDJĀ bevestigde ze daarna, ditmaal voor goed, in de scheeden, en *pangéran* NĀTĀ DI RĀDJĀ omkleedde die weder met hun *tjindé* overtrekken.

De overige kërissen werden door anderen op dezelfde wijze geolied.

De *gong's*, de *kënonng* en de *bëndé* waren al vroeger gereed gekomen en met hun rood laken hoezen omkleed geworden en naar hun bewaarplaatsen binnen in de *prâbâjësâ* achter 't praalbed teruggebracht, om daar weder een jaar lang met rust gelaten te worden.

Dit moest nu ook met de wapens gebeuren.

Terwijl om kwart vóór elf de mindere Javanen de *pëngaron's* met 't kostbare badvocht begonnen weg te dragen en de rakken en tafeltjes, die niet meer gebruikt werden, naar buiten te brengen, had *pangéran* NĀTĀ DI RĀDJĀ den *kjahi agëng* BOEJOET, de punt door de houten scheede gedekt en 't geheel weder met zijn *tjindé*-omhulsel omkleed, opgenomen en droeg hij dat wapen over den rechter schouder, de punt naar voren, naar binnen, door *raden mas* SOERARDJĀ begeleid. Daar werd de heilige lans aan de Oostzijde van 't praalbed in haar standaard (*glodog*) geplaatst.

De tweede lans, de *kjahi* PAKOE BAROE, werd toen op dezelfde wijze weggebracht maar door den prins alleen, onvergezeld.

't Was over 11 uur toen ook de kërissen geolied waren en door oom en neef weder naar binnen werden gebracht.

Toen werd ook de gouden *pajoeng* uit den standaard genomen en toegevouwen en weggeborgen, en werden de laatste *plântjâ's* en tafeltjes weggehaald.

Juist had één der mindere Javanen de bijna uitgebrande lampjes, die bij de *sadjèn's* stonden, nog eens van olie voorzien. Dat ging later mee naar huis, met al de offergaven wier *sari* (geur, essence) door de *dëmit's* en de *déwâ's* genoten waren, de *dilah's* brandend en de *pëdoepan's* rookend, misschien wel nadat die eerst nog met verse *mënjan* bedeed waren.

En toen was ook voor mij de tijd gekomen om mijn beide gastheeren voor hun vriendelijke ontvangst en voor de vele welwillend gegeven inlichtingen te danken en in mijn warm zwart pak onder de liefelijke koestering der middagzon (28° C. in de schaduw) naar mijn 6 minuten gaans verwijderde woning terug te wandelen.

Jogjakartā, 5 April, 1904.

DE *sadjèn* VOOR DE LANSEN.

1. *Toempëng pitoe, gëtjoq mripat mahësâ*, dat is: zeven *toempëng's* rijst met toebehooren, en daarbij 't oog van een buffel of *këbo* (hgj.: *mahësâ*)¹⁾.

2. *Tjengkaræq gimbal, satoenggal wadlah*, d. i. één portie of schotel rijstgebak met jav. suiker, in ronde koekjes.

¹⁾ Er waren slechts vier *toempëng's* bij iedere *sadjèn* behalve de twee afzonderlijk genoemde. Een *toempëng* is een kegelvormige klomp rijst, zooals die uit de, van bamboereepen gevlochten *koekoesan* komt, waarin zij boven een koperen *dandang* met kokend water gaar gestoomd is.

3. *Gapoelâ*, *satoenggal wadâh*, d. i. een portie rijstpap. *këtan*
4. *Këmbang pari*, *satoenggal wadâh*, d. i. kleefrijst met kokosnoot en jav. suiker.
5. *Pisang ajoe saq abënipæn*, *sat. wadâh*, d. i. *gëdang rådjà* (konings-pisang) met toe-behooren. *wadja sereh*, *man gya gëdang*
6. *Toembasan pëkën*, *sat. wadâh*, verschillende zaken, zie beneden.
7. *Djénang abrit*, *s. w.*, roode rijstpap met jav. suiker, d. i. suiker uit den bloemstengel van den kokospalm.
8. *Djénang pëtaq*, *s. w.*, witte rijstpap als 7.
9. " *baro-baro*, *s. w.*, *djénang* met *santën*¹⁾.
10. *Sëkæl golong*, *s. w.*, bolvormige rijstklompen in bladeren.
11. " *woedæq*, *s. w.*, rijst met geraspte kokosnoot met zout, bladeren en specerijen.
12. " *gëboeli*, *s. w.*, rijst met eieren en specerijen gebraden. *nawu*
13. *Toempëng robjong*, *s. w.*, een met buffelleverreepen en toebehooren versierde rijstkegel.
14. " *panggang* *s. w.*, een onversierde rijstkegel met gepoft vleesch.
15. *Roedjaq dëgan*, *s. w.*, 't vleesch van halfrijpe kokosnoten met jav. suiker.
16. *Dilah inggal*, *satoenggal widji*, een nieuw bakje met olie en een brandende *soemboe*, zie boven.
17. *Lantingan*, *mawî lambaran*, *sat. widji*, een nieuwe aarden waterkruik met onderstel.
18. *Gëlaran bongkâ* *s. widji*, een ruwe van *pandan*-bladeren gevlochten mat.
19. *Ajam djalër*, *satoenggal widji*, een (levende) haan.

DE *sadjèn* VOOR DEN *këris*.

1. *Tjengkaræq gimbal*, *s. wadâh*.
2. *Gapoelâ*, " "
3. *Këmbang pari*, " "
4. *Pisang ajoe*, *saq abënipæn*, *sat. wadâh*.
5. *Djénang abrit*, " "
6. " *pëtaq*, " "
7. " *baro-baro*, " "
8. *Sëkæl golong*, " "
9. " *woedæq*, " "
10. " *gëboeli*, " "
11. *Toempëng robjong*, " "
12. " *panggang*, " "
13. *Dilah inggal*, " *widji*.
14. *Lantingan*, *mawî lambaran*, " "
15. *Gëlaran bongkâ*, " "
16. *Toempëng pitoe*, *gëtjoq mripat mahësâ*.
17. *Ajam djalër*, *satoenggal widji*. */t*

¹⁾ *Santën* is een melkwitte emulsie van 't zachte vleesch en 't water van halfrijpe kokosnoten (*dëgan*).

DE *sadjèn* VOOR DE *gong's*.

1. *Toempëng pitoe gëtjoq mëntah ajam tjëmëng moeloet kalijan rahipæn*, als boven, maar met rauw vleesch en bloed van een zuiver zwarte kip.
2. *Tjëngkaræq gimbal*, *satoenggal wadäh*.
3. *Gapoelå*, " "
4. *Këmbang pari*, " "
5. *Pisang ajoe saq abënipæn*, " "
6. *Toembasan pëkën*, " "
7. *Djënang abrit*, " "
8. " *pëtaq*, " "
9. " *baro-baro*, " "
10. " *dodol*, " "
11. *Sëkael golong*, *saq abënipæn*, " "
12. " *woedæq*, " "
13. " *gëboeli*, " "
14. *Toempëng robjong*, " "
15. " *panggang*, " "
16. *Poenar këtän*, *sat. wadäh*, kleeftijst met *koenir* (kurkuma) toebereid.
17. *Dilah inggal*, *satoenggal widji*.
18. *Lantingan*, *mawi lambaran*, *sat. widji*.
19. *Gëlaran bongkå*, *sat. widji*.
20. *Lawé*, *sat. widji*, d. i. een streng ongeweven garen.
21. *Goelå këlåpå*, *sat. widji*.
22. *Ajam djälër satoenggal widji*, *sat. widji*.

Toembasan pëkën, laag jav. *toekon pasar* is een kleine verzameling van onveranderlijke zaken, die men op de markt (*pëkën*, *pasar*) voor een vaste waarde van ongeveer 17 centen, vroeger 22½ duit, koopt. Daartoe behooren *gëdang* of *pisang rådjà* en *gëdang poeloet*, *këtëlå* en andere wortels (*këtëlå pëndëm*), verschillend gekleurde *djënang*-, *sërabi*-, en andere *këtän* (kleeftijst-) en rijstspijzen, inlandsche geneesmiddelen (*tåmbå*), enkele bloemen (*këmbang*, hgj. *sëkar*), *borëh*, een door kurkuma geel gekleurd huidsmeersel en wierookhars, *mënjan*. Ik herinner mij een half europeesche, half inlandsche familie, die veel dochters maar geen fortuin had, en nu en dan op de *prapatan's*, de viersprongen der wegen, *toekon pasar* deed neerleggen om de geesten te bewegen haar dochters aan mannen te helpen.

pisang goring